

Alojz Rebula – oznanjevalec življenjskega smisla, glasnik neuničljivega slovenstva

Pisatelj Alojz Rebula je na prvi pogled predvsem neprekosljiv mojster v besednem prikazovanju vidnih lepot sveta. Bil je namreč nerazdružno povezan z naravo, najprej s primorsko kraško zemljo in pozneje prav toliko tudi z bujnejšo zasavsko pokrajino in povezan z vsem svetom, tudi na drugih kontinentih, ki jih je kdajkoli naselil slovenski duh. Slovenstvu zavezanemu bralstvu pa najbrž še več pomeni dragocenost, da je bistven del Rebulovega opusa narodno angažiran, usmerjen v oznanjanje vrednot slovenstva in slovenskega jezika.

A pisatelj kljub pripetosti na lepote zemlje in zavestni privrženosti slovenskemu narodu v bistvu ni bil človek zunanjega, zemeljskega pogleda, ampak je na vse v svetu zrl s stališča večnosti, ki je bila zanj tudi merilo vsega človeškega. To je razvidno iz vseh zvrsti in plasti Rebulove ustvarjalnosti, iz večine njegovih z duhovnim pogledom prešinjenih prikazov, prizorov in situacij, ki jih je znal sugerirati s slikovito preciznostjo, a vselej z usmerjenostjo na poetično izraženo duhovno bistvo; samo poezijo, ki mu je to dopuščala, ker je bila vanj ukrojena, pa je občutil kot roso iz nebes.

Tudi za Rebulovo literarno umetnost povsem velja, kar je v florentinski cerkvi Santa Maria Novella izrekel njegov literarni junak iz romana Kačja roža o zračni globini, ki jo je renesančni umetnik Domenico Ghirlandaio na tamkajšnjih znamenitih freskah zmoget ujeti v natančnost svojih risarskih obrisov: namreč opažanje, da mora velika umetnost ujeti v preciznost realnega zračnost misterija. Prav taka težnja po zlitju obojega, realnosti in misterija, gotovo v bistvenem določa tudi veličino Rebulove ustvarjalnosti.

Pisateljeve junake je v najglobljem smislu kot »nezdroljivo jedro« oživljala in osmišljala sla po smislu, enačena z nagonom po večnosti, ki naj bi premagovala smrt. Takega osmišljevalca življenja je pisatelj poimenoval tudi neznani ali neki veliki Nekaj ali neki ali tisti Kaj, ki ga slutijo in predpostavljajo njegovi duhovni dvojniki. Vse obstoječe je dojemal v prepojenosti z božanskim, kajti v vsem je videl »neznansko skrivnost« in zato je bilo zanj vse na svetu božje.

Vendar zaupanja v večnost Rebula v osnovi ni črpal in utemeljeval iz ideologij in spoznanj filozofov in teologov, ki jih je sicer dobro poznal, tako materialistične kot krščanske, kar je jasno razvidno že iz njegovih del. Koreninilo je v zanj življenjsko izpričani primarni izkušnji, da človek kljub zavesti o neizogibnosti svoje smrtnosti (v *Zvonovih Nilandije* celo preberemo, da sta človek in smrt eno) v sebi nujno občuti slo po neskončnosti. To slo pa si lahko pojasnjuje le z obstojem posmrtnosti večnosti, ki nam jo lahko zagotavlja le zaupanje v Boga, kajti »smrt je normalna stvar za našo pamet, nikdar za naše srce«. Nujnost nesmrtnosti si je skušal dopovedati tudi z razmišljanji, v katerih je razglabljal o argumentacijah za obstoj ali neobstoj Boga. A četudi mu je »tragičnost, ki človeka melje«, lahko pomenila strašen argument proti božjemu bivanju, mu je »sla po neskončnem, ki melje njegove možgane in srce«, pomenila »še strašnejši argument za božje bivanje«; nekje pa je Boga celo imenoval »edino dejstvo«.

Iskanje Boga, ki zagotavlja večnost, tematizirajo ali se nanj nanašajo tako rekoč vsa najpomembnejša Rebulova umetniška dela. V tem iskanju se tematsko razpenjajo skozi nadvse šiirne čase in tudi prostorja, saj segajo vse od biblijske pradavnine jutrovske dežel in grške ter rimske antike prek srednjega veka z graditelji veličastnih katedral, med katere je vpletel tudi kakega Slovenca, ali prek renesanse in krvave francoske revolucije, v katere tragiko je Rebula v svoji ustvarjalni domišljiji prav tako ponesel iščočega slovenskega rojaka, vse do novejših dni. Še posebno ga je pritegoval čas

medvojnih idejnih navzkrižij in povojnih tragedij in slovenskih upanj, končno vsaj v temelju uresničenih v samostojni slovenski državi. Njegove literarne predstave pa segajo celo v še neznano domišljjsko prihodnost, za katero si je celo zamislil, da so vladajoči materialisti prihodnje svetovne unije, ki so videli v smrti neizbežen konec, pisatelju zvesto besedo neskončnost celo prepovedali.

Rebula je bil skozi podobe in poglede ne le enega izmed svojih številnih junakov izrazito »zagledan v narodno kulturo«. Vendar je bil kot temeljito po klasični preteklost razgledan klasični filolog in kot pronicljiva intelektualna osebnost kulturno »ušotorjen v Grčiji«, podobno kot v svojem ustvarjalnem delu instinktivnejši arhitekt Jože Plečnik, v čigar ustvarjalnosti sta Rebulu, kot piše v dnevniku, posebno prevzeli dve značilnosti: »težnja, da bi z monumentalnostjo dal Slovencem nekaj narodne zavesti, in pa njegova nahranjenost z najžlahtnejšim v grški antiki«. Kot rad navaja Rebulov mladostni prijatelj Stane Gabrovec, je pisatelj slikovito napisal, kako mu je z odločitvijo »na antičnem splavu boš rezal slovensko morje!« »zaukazal dve tiranski ljubezni«, antično in slovensko, sam praoče Kras. V dnevniku pa je spregovoril o svojih dveh domovinah, krvni in duhovni, torej Sloveniji in Grčiji, ki sta v njem zaživele v skrivnostnem sporazumevanju.

V antiki se človek, kot preberemo v *Kačji roži*, »skuša zemsko zveličati ne s križem, ampak z lepoto, z besedo in marmorjem«, v katerem so iz kamnoloma »planili Fidijevi konji«, torej najčudovitejše klasične umetnine, kar jih premore svet. In prav v času izzvenevanja antike si je v boju med tedaj porajajočimi se veroizpovedmi in verovanji izvojevalo svetovni pomen krščanstvo, ki mu je postal umetnik po prvotnih dramatičnih iskanjih do kraja zavezan (in je ta duhovno burni poznoantični čas slikovito prikazal v svojem najmogočnejšem romanu *V Sibilinem vetru*).

Že antična kultura je bila zanj »opozorilo na duha, na njegovo odprtost neskončnemu. Opozorilo na neskončnost na eni strani z mislijo, na drugi pa z lepoto«. A Rebula tudi kot vse bolj katoliški pisatelj ni postal običajen teološki apologet, ki bi po utrjenosti v Bogu katehetsko služil verski konfesionalnosti, marveč je prodiral v človeka in njegove dileme ter verovanja kot avtentičen in celo dramatičen pričevalec notranjih vzponov in trenj. Ker je v duhu podoživel številne zgodovinske in miselne procese, je zmožil svoje iskanje večnosti ustvarjalno »uprizarjati« tudi skozi napeto berljive dialoge med nasprotujočimi si, a človeško prepričljivimi literarnimi »junaki«, pa tudi v samostojnih zelo lucidnih esejih in meditacijah, v katerih je spričo človeku dane svobode predpostavljial, da je človeku Bog dan v svobodno izbiro in da se je on zanj odločil. A je zase že v mladosti ugotovil, da je kristjan »po etiki, ne po dogmatiki«.

Vendar pri Rebuli iz antičnih in srednjeveških daljav vseskozi jasno proseva tudi človeška podoba njegove sodobnosti, saj mu je bilo jasno, da je mogoče dojemati vse na svetu le kot »večni sedanjik«, ki mu je sleherna sedanost v perspektivi že tudi večnost, in da bivamo vsi »ljudje v enem in istem večnem času«. Da je v povojni totalitarni družbi, ki je pisatelja v Trstu in Sloveniji vseskozi nadzirala, izrekal sodobne probleme prikrito, skozi zgodovinske prizore in eksemplarične človeške usode, so razumljivo povzročile politične okoliščine, zaradi katerih se nekdanj ni smelo kritično povedati zgodovinske resnice, kar je prišlo v manjši meri do izraza tudi v slovenskem slikarstvu. A tudi na to resnico je skušal pogledati z večnostne, eshatološke perspektive.

Za tako naravnane pisatelja je bilo edino zares zanimivo, najzanimivejše od vsega na svetu vprašanje smrti oziroma vprašanje z njo pogojenega večnega življenja. Rebulov junak vidi smisel življenja le, če stojijo za njim nebesa, in v njegovi umetnosti smo nenehna priča spraševanju: »Kaj bi bilo, ko bi šel človek v nič«, ki mu lahko sledi le

odgovor: »V nič bi šli ne le posamezniki, ampak vsa človeška zgodovina«. Eden izmed njegovih nesrečnikov, ki ga je ob pogledu na antične razvaline neizbežno obsedla groza minevanja, se na primer sprašuje: »Čemu minevati? Čemu te sekunde, druga za drugo, kot grob za grobom? Čemu to neustavljivo pogrezanje, da imaš vselej za hrbtom nič?« In prav to minljivostno človeško zgodovino, še s posebnim poudarkom na slovenski narodni eksistenci, je Rebula v svoji umetnosti neprestano reševal pred Ničem, ki ga ni priznaval ne v življenju ne v umetnosti, v prepričanju, da bi bila kakršnakoli prijaznitev z njim lahko odprta samo v popoln nesmisel.

Bog kot stvaritelj sveta je bil za Rebulo kot v večnost zazrtega ustvarjalca, ki ga je izjemno navdihovala lepota narave, »tudi prečudovit kipar. Pa slikar. Umetnik in pol!« Umetništvo priznava Bogu še marsikod in živa človeška podoba prav takega izjemnega z besedami slikajočega umetnika, navdihnjenega po Božji volji, je bil s svojim stvariteljskim pisateljstvom gotovo tudi on sam. Pri tem snovanju je črpal iz neposrednega dožemanja narave, ne da bi se poglobljaj v slikarstvo, in je včasih celo nakazal, da mu manjka tovrstne razgledanosti; tudi ob priložnostnem srečevanju s slikarji pa je bil ne glede na njihov sloves avtentično dojemljiv predvsem za »božjo iskro« v njihovi »duši in krvi«, kot je na primer v dnevniku napisal ob spominu na Lojzeta Perka.

V svojem besednem slikanju je izkazoval prav slikarski talent, vendar talent, ki je ob izhodiščnem nazornem realizmu vse presijal z metafizičnostjo in arhetipskimi razsežnostmi ter ponekod prav akvarelno zračnostjo in svetlobo. Samo nadarjenost je z besedami svojega junaka nekje izenačil z univerzalnim doživetjem človeku danega trenutka časa in prostora. Kot je zapisal v dnevniku, je bila zanj »najveljavnejše merilo talenta« odprtost za absolutno, ki ji je pridruževal tudi moč in vztrajnost, medtem ko je navdih, iz katerega je izhajal, povezoval z razpoloženjem do dela in s potrebo po delu. V

svojem umetniškem in pričevanjskem delu pisatelj navaja, četudi bolj mimogrede, tudi vrsto tujih in slovenskih slikarjev, tako starejših z Giottovo »gotško nadzemskostjo« kot glavnih predvojnih italijanskih do ljubega mu Groharjevega miru. Gotske katedrale so bile zanj pravi čudež, ki celo presega grško dleto, že v najzgodnejših dnevnikih pa prelistava knjigo z Rodinovimi kipi in Rilkejevim uvodnim besedilom vanjo; in v skladu s pisateljevim vsestranskim zanimanjem so ga pritegovala tudi priložnostna obiskovanja ali odkritja starejših umetnostnih spomenikov, skratka poznavanje našega celotnega kulturnega izročila.

V lepoti gozda je Rebula zlahka ugledal »božji atelje« ali naravno galerijo s Corotovim zelenjem, v kaki slikoviti pokrajini je celo dojel louvrsko galerijo z Manetom, van Goghom in Groharjem, in ko je stopal skozi neko dolino, se je počutil, kot da se preriva »skozi platna francoskih impresionistov«. V kakšni njegovi primorski cerkvi se pojavi pri delu tudi predvojni Tone Kralj ali na steni domoljubnega župnišča ali stanovanja Kraljeva slika, v Rebulovo podobo srednjeveških časov pa je v romanu Zeleno prostranstvo vstopil tudi gotski slikar Janez Ljubljanski, čigar ljubke obraze s fresk v suhokrajinskem Kamnem vrhu je Rebula prav zadeto označil tudi v svojem dnevniku kot mile in polne. Z domišljjsko prepričevalnostjo se je vživel tudi v usodo in značaj neznanega slikarja poznogotskih fresk v cerkvici na Čelovniku, belo sijoči iz temin zasavskega hribovja nad Loko pri Zidanem mostu.

Tako v delu literarnih kot likovnih umetnikov je pisatelj iskal predvsem smisel za neskončnost, torej le duhovno dimenzijo in etično resnobo, medtem ko je zavračal sleherno umetnost, ki je usmerjena le v tostranstvo in njegovo družbenost in je bila »brez čuta za skrivnost, za božje«. V njej je lahko videl le »neobvezno estetiziranje brez bivanjskega srha«, »brez reference Božjega«, kot je v dnevniku zaznal

celo ob prebiranju Mannovega Jožefa Hranitelja, in v tem pogledu je postajal vse bolj neizprosen.

Še posebej mu je bil tuj in ničvreden vsakršen nihilizem, ki pušča človeka praznega, pa četudi lahko gre sicer za velike artistske dosežke, ker je pričakoval od resnične umetnosti, tudi od glasbene, duhovno prizadetost. Tudi vsakršne časa potrošništva prilagojene sicer znamenite warholovske popikone so bile zanj razumljivo lahko le podobe »idiotskega Poparta« in celo abstraktna »kiparija« *Forme vive* v Kostanjevici na Krki se mu je ob nekem obisku zazdela barbarska.

Premalo mu je bil tudi vsakršen goli vitalizem, brez odrešitve v transcendenci, pa naj je šlo za požrtnega Rabelaisa ali tudi za sodobno likovno kvaliteto kakega Franceta Miheliča, ki je lahko toliko bolj pritegnil depresivnega Daneta Zajca. Prav tako Zajcu ljubi skrivnostni temni Jože Tisnikar, ki ga močno ceni Rebulov prijatelj Vinko Ošlak, je najbrž na ljubo prijatelju med slikarji zanj ostajal »naloga, h kateri se bo/m/ moral vrniti«; van Goghova ekspresivno kozmična slika *Cesta s cipreso in zvezdo* pa je njegovi knjigi določila celo naslov in barvito naslovnico. Van Goghovo silovito žarečo navzočnost je med sprehodi začutil tudi v kresu kraškega ruja, in tudi s prvinskim življenjem povezani Rebula se je, tako kot že filozof Heidegger, zavedal, da je van Gogh lahko »vdihnil univerzalnost v par kmečkih čevljev«.

V zemeljskem svetu, kot ga je dojemal, je Rebulo navdajal predvsem »občutek misterija vsega«. V lepotah narave je tako v dnevnikih kot v pripovedih, na primer v zanosni slovenski pridigi trontskega (tržaškega) škofa o večnem človeškem hrepenenju po izgubljenem raj, ničkolikokrat zaslutil »edensko razpoloženje«, torej razpoloženje izgubljenega raja, po katerem v svojem nedosegljivem zaletu »onkraj vsega vidnega in slišnega, onkraj vsega dosegljivega in predstavljivega« hrepeni iz raja izgnani človek. Kakor obronki Edena

so zanj lahko postali celo hribi nad Vipavsko dolino in celo meglo je nekje občutil kot metafiziko zemlje, pogledi na naravo so mu ničkolikokrat videti vstajenski in nekaj »vstajenskega« je lahko vanj zadihalo ob kosovelovskih kraških brinjevkah, zanj metafizičnih pticah, ko jih je ugledal v brinjevih grmih »v nekakšni turobni kozmičnosti«, »ko da gre za vstajenje in spet obupavanje duš v nekakšnem medlem onstranstvu ...«, in takih zaznav je v Rebulovih delih nanizanih nešteto, kar že samo po sebi potrjuje, kako je zaznaval v pojavih realnosti slutnje ali znamenja navzočnosti višjega, duhovnega, nebeškega prostranstva oziroma skrivnosti Božjega obstoja. V vertikalni slovesnosti in milem veličastju gozdov pa je ničkolikokrat doživel posvečene tempelje »iz bukovih stebrov« ali smrekove katedrale, v svoji »množični navpičnosti« polne »sle po nebu«, in se nekje celo povprašal, »ali ni najbolj božja stvar na planetu« gozd.

Vse pri njem je tudi v največji zemeljski konkretnosti v bistvu poduhovljeno, in gotovo v tem temelji najbolj avtentičen izraz Rebulove osebne človeške narave, ki ji nikakor nista zadoščali samo zemeljska konkretnost in njena minljivost. Celó če je kje v naravi ugledal srno, mu je »dala misliti na dušo, ki išče v preteklost«. To svojo temeljno težnjo po absolutnem pa je jasno izražal tudi v razmislekih o bistvu lastnega ustvarjanja, ki jih je ponekod prav tako vključil v svoja dela. V njih je razglabljal predvsem o vprašanju, kako pripoved »iz realizma dvigniti nekam višje, v slutenjsko, nadnaravno«. Ob tem, kar je moč strokovno označevati z ekspresionizmom ali simbolizmom, se je v spoznanju o nemoči ali ob dvomu v moč za izražanje neizrekljivega celo takole retorično povprašal: »Ali ni bilo to prekletstvo vsake umetnosti, da so morale obstati onemogle pred neizmerljivostjo biti?«

Rebulova ustvarjalna strast se je vse bolj dosledno usmerjala v vprašanje, kako »naskakovati nedopovedljivo«, in cilj literature je

videl v tem, da »postane ekstaza pred čudežem biti ... Adoracija.« S tem pa je v temelju predpostavljala pečat obredne sakralnosti, in glede na Rebulovo poglabljanje v Sveto pismo in v fenomen Jezusove osebnosti, o kateri je razpravljal v esejih, ni čudno, da mu je bila vsaj podzavesten vzor besednega izražanja tudi Kristusova govorica, ki, kot jo je pojasnjeval, ni pojmovna, vnanja, ampak »vsa brni od vzvišene strastnosti« in je »metaforična, se pravi umetniška«. Zato Kristus zanj ni bil »kakšen medel ekstatik, ampak ognjevitež, ki prevaja svoj nauk v eno samo moralno konkretnost«, in »edino možno sidro na oceanu biti«, njegova angažiranost pa »se odvija samo na večnostni ravni«. Oznanjevalec takega Kristusa je skušal biti tudi Rebula, ki je bil prav tako strastno ognjevit, a hkrati neizumetničen in v jasnem učinku svoje pripovedi sintaktično pregleden in ob vsej simbolnosti tudi konkreten in celo plastično neposreden, enako zazrt v cvetje, nebo in drevje kot Jezus v svojih prilikah na žitno polje ter lilije in ptice, ki jih živi Oče pod nebom.

Vsi brezštevilni Rebulovi literarni ljudje iz vseh časov in z vseh prizorišč so predvsem podobe ali prevodniki takih zanj kar najbolj avtentičnih človeških stremljenj, usmerjenih v neskončnost, in so zato ob vsej včasih celo žanrski konkretnosti in značajski originalnosti pogosto tudi nazorna utelešenja pisateljevih lastnih življenjskih smotrov in idej. V svoji karakternosti so sicer stilizirani, a ne papirnati, ker je umetnik izhajal iz realizma in ker mu liki oživljajo iz lucidnega opazovanja in hkrati iz notranje nujnosti, ki je v osnovi bogoiskateljska oziroma iščoča smisel, tako smisel življenja nasploh kot smisel številčno majhnega in trpinčenega slovenskega naroda, ki naj bi se zavedal svojega ne le sebi, marveč tudi Bogu odgovornega poslanstva.

Slovenskemu narodu je bil, kot nam je Rebula skoraj po cankarjansko razkrival, dodeljen očarljivo razčlenjen domovinski svet, ki nam ga umetnik vselej predstavlja z največjim veseljem in ga v pisateljskem

življenju sam vedno na novo z občudovanjem razpoznava in z besedo povečuje. O njem pa tudi izrecneje razglablja, tako kot je v esejih izrecno razglabljal o usodi številčno majhnih narodov nasploh ali o njihovi posebni mentaliteti, ki se lahko predaja občutjem manjvrednosti oziroma kompleksu nemoči ali bolj megalomanski mesijanski poklicanosti, ki je Rebula pri Slovencih sicer ni videl; a je opazal, da »kristjanu malega naroda« »bolj kot mesijanski mit grozi samoobrambna nervoza«. Raje pa nam je spregovoril o idealnosti majhnega naroda, katerega majhnost »je najprimernejši okvir za človekove mere, torej najboljša možnost za njegovo bivanjsko pristnost«, in spregovoril celo o razkošju slovenstva, ali nam ljubeče pričeval o pripadniku malega naroda, ki je tukaj na meji, kjer se začne senca božjega ... Zakaj Bog, če je, je na strani malih.

Slovensko domovino je Rebula dojemal kot svetišče lepote in skrivnosti, pa naj je opeval rodni šempolajski Mediteran s kamnitimi pregradami in zidovi, milo dišečim rastlinjem in cvrčanjem škržatov, naj je zarisoval tjuljenjski profil Nanosa z njegovim strmenjem proti Ogleju in še pred tem z besedami slikal poglede iz študijskega seminarja v Plečnikovi knjižnici proti ljubljanskemu Trnovemu in Krimu, slikovito kot nekdanji slikarski impresionisti, ali naj se je zaziral v »gosposko in monumentalno« Gorenjsko ali v skrivnostno hribovje nad strugo Save.

V zasavski Trubarjevi Loki pri Zidanem mostu, ki jo je kot bivališče svoje ognjevite mladostne ljubezni in zatem zakonske žene pisateljice Zore Tavčar že ob prvem obisku sprejel kot lasten dom, se je pisatelj po upokojitvi za stalno naselil. Od tamkaj je vedno znova doživljal okoliško pokrajino med Lisco in Kumom v njenem zlitju z arhaičnostjo podeželskih cerkva in razširjeno v daljave s pogledi proti Gorjancem ter na temno strugo Save v globinah pod sabo. Z enako ljubeznijo pa objamemo v njegovih delih tudi »milo nakodrano« in »presunljivo lepo« Dolenjsko, slovensko Atiko, kjer iz hribovja

skačejo »zvonički kakor fantiči v narodni noši«. Naslikal nam jo je posuto z arhetipom slovenske zidanice, »domislice slovenskega kmečkega genija«, ki je videti za Rebulov pogled kot plovilo iz kamene dobe, in nam še posebej približal njeno kraško kamnito »predpekelsko slovensko deželico« Suho krajino z zvonjenjem iz skromnih cerkvenih podružnic. Na najljubšem mu zasavskem Čelovniku pa se je zanj, kjerkoli že je bil, v njegovem očesu in spominu za vselej ugnezдила cerkvica sv. Duha.

Tako pisano in raznoliko domovino, ki jo s svojim jezikom in verovanjem od davnine skozi stoletja naseljuje po zaslugi svetniških in narodnih prerokov vse bolj kulturno dozorevajoči slovenski narod, je Rebula v svojih delih osvetlil v vsej njeni lepoti in zgodovini; v eni izmed knjig (v Arhipelu) jo je prikazal celo z zgoščeno nanizanimi prizori iz osrednjih zgodovinskih poglavij skozi »panoramo slovenskih stoletij«. V zgodbah iz teh krajev je kot mimogrede opazil tudi njihove posebnosti in mikavnosti, kot so na primer kozolci, cerkvice, lipe, čebelarjenja in lov na polhe, ali je vanje vpletel Valvasorjevo in drugo literarno izročilo, srednjeveški prizor ustoličenja na Gosposvetskem polju ali slovenske pesniške narodno prebudne glasnike z najbolj univerzalnim in hkrati slovenskim merilom Prešernom ali primorskim Gregorčičem in zgodovinskimi ter mitičnimi literarnimi in svetniškimi junaki, kot sta bila »genij naše svetosti« Slomšek ali Baraga in mlajši Jakob Ukmar, ali je vanje vključil nekdanje srednjeveško uprizarjanje pasijonov, ter je poleg temeljitega poznavanja v odnosu do domovine nasploh izpričal neomajno ljubezen in popolno zvestobo. Enako kot v geografsko in kulturno podobo slovenske pokrajine pa je prodiral tudi v značajske lastnosti njenih ljudi, kot jih utelešajo in zaznavajo posebno tisti njegovi literarni junaki, ki so navezani na dom, a jih iskanje življenjskega smisla hkrati neizprosno žene v daljave.

Kot tržaški rojak, Primorec, ki je doživel in poznal življenje Slovencev v času fašizma pod Italijani ter kruto usodo Slovencev med vojno in po njej, je Rebula v svojem delu ugledal slovenski križev pot skozi našo celotno zgodovino. Kot prepričan domoljubni kristjan je v zavzetosti za slovenstvo še posebej vztrajno osvetljeval usodo slovenskih domobrancev tik po drugi svetovni vojni, našo največjo, antično srhljivo narodno tragedijo, in je tako postal pravi narodni apologet, iskalec zgodovinske resnice in odločen kritik po vojni uničujočega nas komunizma v nekdanji »pokrajini mrtvih voda«.

V teh pogledih je vrsta Rebulovih poznejših del angažirano oznanjevalska in deluje malone kot slovenski evangelij, saj je docela osredotočena na slovenski narod in z njim povezani slovenski jezik, ki je bil na Primorskem nekdanj prepovedan in za Rebulo zato toliko večja svetinja. A tudi to teznost, katere bistvo je v spodbujanju narodne zavesti in odvrčanju od narodnega odpadništva, ki ga je kritično presojal, je iznajdljivo pretapljal v slikovite zgodbe, usmerjene v iskanje smisla, in jo prežarjal z neodoljivim sijajem večnostne lepote. V njeni luči nam zazveni vsa slovenska dežela, na severu omejena s pregrado Alp, ki jih je značilno ugledal kot rajske pojave, »rastoče v svoji sinjini kakor iz trsja v vinogradih«, in je (skupaj s prijateljem arheologom Stanetom Gabrovcem) z mislijo na Klementa Juga njihove vrhove z mitičnim Triglavom alpinistično odkrival že kot študent. Prav ti vrhovi pa so že kmalu zatem zasijali nesrečnim beguncem na Koroškem kot ločnica nad obzorjem hrepenječih slovenskih sanj.

Isto hrepenenje je razvidno tudi iz Rebulovih dnevniških zapisov. Iz njih je razbrati pričakovanje, da se nam bo pot iz teme totalitarne družbe odprla v svobodno Slovenijo, in v tej težnji so njegova besedila hkrati, ko so osredotočena na specifično slovenske probleme in dogajanja, vselej tudi zgodbe o iskanju odrešitve na poti k bivanjskemu smislu, ki ga Slovincem simbolizira narodna in s tem

človeška svoboda. Še tolikšno zavezanost narodni zvestobi, ki jo je štél za sveto, pa je zaobjemal s svojo primarno pripadnostjo krščanski veri, utrjeni v naročju vse do današnjih dni neuničene vesoljne Cerkve, po njegovem ladje, »ki že dva tisoč let reže vihar«, a še »po dva tisoč letih živi v nepretrgani vitalnosti svetega«.

Tudi taka zelo specifična in zelo slovenska tematika, s katero je umetnik nadaljeval delo vrste narodno prebudnih pisateljev, še posebno primorskih, je v Rebulovi literaturi ugledana iz širšega kozmičnega vidika, saj predpostavlja vrojeno teženje predstavnikov vsakega naroda, da ohranijo od Boga dano prvobitnost, tako kot se je že v romanu *V Sibilinem vetru* porimljanjeni pripadnik rodu Jacigov po življenjskih preizkušnjah nazadnje želel vrniti v rodno domovino, k svojemu izvoru, ki je bilo ne naključno v bližini današnjih slovenskih tal. V najglobljem smislu pa so njegovi junaki, tako kot že njegov Nemezian, skozi avtentičnost narodne pripadnosti težili k uresničitvi svojega najbolj primarnega človečanstva, v katerem naj bi bilo povezano vse človeštvo, zazrto v perspektivo še neuresničenega duhovnega prostranstva, ki ga je pisatelj poimenoval novo zemljo in v njej slutil tudi novo še neuresničeno Slovenijo; v knjigi esejev *Skozi prvo zagrinjalo* pa je izrazil tudi upanje, da se »iz Slovenca prebije do Človeka«, ker je kot kvalitetni temelj sleherne človeške identitete dojemal univerzalno človečnost.

V vzdržljivosti slovenskega kmečkega človeka je Rebula dojel nagonsko vero »v smisel vsega, naj se je dogajalo karkoli, v obstoj Boga«, na katerega se je skozi stoletja tako zaupljivo obračala slovenska cerkvena pesem in molitev tudi v najhujših življenjskih okoliščinah, o čemer pretresljivo pričajo že v roških brezni izkopani nešteti rožni venci; nekega njegovega srednjeveškega junaka iz časa križarskih vojn pa je, ko je med uprizarjanjem hribovskega pasijona obvisel na križu, lahko obsedla celo obsesija, da je v njem zaživel padli angel, ki naj bi se ga odrešil šele ob grobu svojega idola,

rimskega pesnika Vergilija, avtorja Georgik, Bukolik in Eneide ter očeta Evrope, iz katerega se je, tako kot iz Platona in še kakšnega antičnega modrijana, napajal tudi hkrati v antiko in krščanske angele zazrti Rebula.

Slovensko narodnost Rebula v svojem delu dojema kot kozmično nujnost, podobno kot je to nekdanj storil pisatelj Ivan Pregelj, ko je primerjal slovenski narod z drobnim, na videz nepomembnim organom v telesu človeštva, brez katerega pa bi prišlo do neravnovesja v celotnem organizmu. In morda tudi podobno, kot je dojemal mitologijo nekdanj mnogo mogočnejšega portugalskega naroda njegov veliki pesnik Fernando Pessoa, ko je v neki pesmi v knjigi Sporočilo zapisal: »Vsi narodi so misterij, / Vsak je ves svet zase.« Že kot kristjan pa je bil Rebula prepričan, da je zvestoba narodu moralni imperativ. Opazil je celo, da je Dante v Peklu svoje Božanske komedije pozabil pripraviti prostor za narodne odpadnike, in ni odpuščal niti Dežmanu, ter je ugotavljal, da je krošnji narodnega drevesa z iztrganimi koreninami »mogoče samo leseneti, rasti nikakor«, kajti drevesu »je mogoče hlepiti v vesoljnost vetrov samo iz svoje neizruvanosti«.

Ker se je Rebula ob nekdanjih pripombah o njegovem pisanju kot »smislologiji« zavedal tudi nevarnosti očitkov, da se preveč približuje večerniškem domačijstvu, je njegov literarni junak tudi izjavil, da »lahko pišeš o cesarjih in papežih, pa zganjaš domačijstvo«, lahko pa pišeš »o kozolcih in mlinih, pa si svetovljan«. Isto bi lahko dejal tudi ob pogledu na slovensko slikarstvo, začeniši z našimi kozolčarskimi impresionisti, ki so dvignili naše slikarstvo na evropsko raven, ko so svojo »štimungo« odkrivali duha domače pokrajine, ne da bi se zapisali folklorizmu.

Rebulov pisatelj v knjigi *Zvonovi Nilandije* se sredi globalizacijskega časa v besedilu, ki ga vzporedno beremo kot samostojno nastajajočo

povest v romanu, z enako ljubeznijo ustvarjalno osredotoča na od sveta odmaknjeni starodavni Čelovnik in to svojo odločenost pojasnjuje s prepričanjem, da hoče sredi brezen vesolja nekje stati in od tam kopati k izvirkom svojega prostora in časa. To pa utemeljuje z nujnostjo po določitvi Arhimedove točke, kajti »nikamor ni mogel v kozmos razen s svojega nilandskega (to je slovenskega), obsavskega in čelovniškega izhodišča ...« Očitno mu je torej šlo za trubarjevski ostati in obstati na domačih tleh, od koder se je mogoče prav tako kot od koderkoli drugod zazirati v kozmično neskončnost, strmeli v zvezde, »ležati na reki življenja, razširiti roke in se prepustiti njenemu toku ... In loviti odslikave sveta v vodi, odslikave dreves in zvezd ... V polni čistosti navdiha.« In vse to izpovedati v sijoči zvočnosti materinskega slovenskega jezika, ki se ga je moral Rebula kot italijansko šolan otrok v svoji kljubovalnosti narodnim zatiralcem pravzaprav šele priučiti, posebno z branjem literature, med katerim ga je s svojo zvočnostjo najprej posebej prevzel Oton Župančič, zanj »človek z najsvetejšim, s tisto slovenščino, polno vnebovzetja«. Zato Župančičevi verzi večkrat smiselno zablestijo tudi med besedili ali v motih Rebulovih knjig ali njihovih poglavij. Materinski slovenski jezik je bil za Rebulo edino mogoči jezik slovenstva, njegov dolce stil nuovo. Razpoznal in vzljubil ga je kot jezik »brez usedline gosposkih leporečij in diplomatskih hinavščin«, kot jezik »ponižanih in razžaljenih, a tudi potokov in gora«, kot jezik »celote naše človeške minljivosti«, kot »jezik pristnosti«, ki zaradi mladostne neizrabljenosti ne prenese »napihnenosti in blufa« in je zato v njem težko lagati. Jezik je bil zanj izrazilo življenja, s katerim ga je identificiral, in zaklad neizrekljivega bogastva, kar tudi neposredno izpričuje s svojim bleščečim, a prvinskim in neprisiljenim besednim mojstrstvom, ki ga je ob poznavanju vseh odtenkov knjižne in narečne leksike in izraznih možnosti vselej pojil le pristen navdih.

Besede Rebulovih junakov o slovenstvu in slovenskem jeziku nam zazvenijo kot prave antologijske sentence iz naše narodno afirmativne

literarne zakladnice, saj v njegovih knjigah preberemo pravcate takole mogočno zveneče hvalnice slovenskemu jeziku: »Nič ni pristnejšega, bolj kozmičnega kot pisati v slovenščini«; »Ko pišem v tem jeziku, se počutim kakor v rovu zlate rude, ki so ji kepe žlahtne kovine prepredene s koreninami svetih dreves ... Pišem ga, kot da je to jezik milijarde. In kolikor zajema resnice, kolikor prestreza lepote, tudi je jezik milijarde. Mar ni zapisano, da gledajo na nas angeli?«. In večkrat v njegovih knjigah zazvenijo tudi navdušene besede o lepoti in čudovitosti slovenske dvojine, ki predpostavljajo intimnost ljubezni.

Slovenščina je Rebuli jezik resnice, ki razkriva, kako se slovenski človek počuti sredi kozmosa, kako čuti veter, zvezde, smrt ... Razsežnosti slovenstva so zanj kozmične in slovenska usoda je zanj neizogibno vključena v skrivnostni Božji načrt. Do jezika in njegove lepote je zato čutil tolikšno odgovornost, da ga je pričakoval od vsakršnega in zato tudi znanstvenega pisanja, kar nakazuje že njegova dnevniška pripomba, kako slovenskemu zgodovinarju žal zadoščajo le ugotovitve, ne da bi premogel tudi stil, zaradi katerega bi bil vreden branja. Zato ni presenetljivo, da je v svoji vsestranskosti pisal celo o stilnih problemih v slovenski prozi; v dojemanju lastnega stila pa se je že zgodaj želel otresti slehernega okrasja, ker je s primarno navdihnjenimi formulacijami lahko prestrezal angelsko lepoto tudi brez njega, torej brez prisiljenega prizadevanja zanj, saj se je njegov izrazni način napajal neposredno že iz prvinske prežarjenosti z duhom. V tem smislu si je v dnevniškem zapisku v estetsko napotilo smotrno duhovito prikrojil celo evangeljski rek: »kdor bo zavrgel estetiko, jo bo našel«.

V svojih pripovedih, namenjenih slovenstvu zavezanim ljudem, si je Rebula včasih inventivno zamislil tudi povsem nasprotujoče si situacije in je lahko skozi naslikal naraščajočo privrženost do slovenstva, Slovenije in slovenske kulture z njenim izročilom, ki je v očeh Italijanov pred vojno in še poprej veljalo za barbarsko. Tak

zaničljiv odnos do vsega slovenskega je bil med Italijani izpričan ves čas, tudi v dobi lepote predanega tržaškega renesančnega škofa in poznejšega papeža Picolominija, o katerega pastirovanju »po slovenskem Krasu« se je Rebula prav tako razpisal. Predvsem pa ga je razkrival v primorskih zgodbah o predvojnem in povojnem času, s prikazom tragične usode na primer italijaniziranega rojaka, ki ga šele profesorjeva modrost, da je človek to, kar je, preusmeri v odkrivanje lastnega slovenstva, ali z zarisom tragične usode senzibilnega kultiviranega Italijana judovske krvi, ki spoznava bogastvo slovenstva zaradi prijateljevanja s kulturnim Slovincem, povzetem po podobi Srečka Kosovela; s svojo slovenofilijo pa je prežl cel lik Slovincem naklonjenega humanitarnega Angleža, ki v svojem poštenju po končani vojni ni mogel preprečiti angleške vrnitve domobrancev jugoslovanskim komunistom, za kar se želi odkupiti s popolno, tudi ljubezensko privrženostjo slovenstvu.

Glede na vse, kar v nešteti variantah in odtenkih bolj ali manj prežarja celotno Rebulovo delo, je mogoče dojeti v pisatelju predvsem pisca eshatoloških razsežnosti, iskalskega popotnika skozi svetovja in hkrati malone ljudskega oznanjevalca slovenstva in celo »prekrščevalca« tujcev, ki razpoznavajo bogastvo naše avtentičnosti. Spoznavamo ga kot za resnico zavzetega, narodno spodbudnega, na eshatoloških osnovah temelječega angažiranega svetovljansko kultiviranega Slovenca, ki razkriva vrednote slovenstva skozi neomajne značaje svojih ljudi in zaplete njihovih tisočletnih »romarskih« zgodb.

Pri tem je skušal Rebula vse zavzeteje osvetljevati tudi zgodovinsko resnico o domobranstvu in pojasnjevati korenine slovenske državljanske vojne, pri čemer lahko priznava na individualni ravni etične poteze tudi posameznim komunistom in celo nekdanjim sodelavcem tajnih služb, v katerih vidi vernike njihovih ideologij, ki jim nadomeščajo Boga, proti kateremu se slepo borijo. Vendar iz usod

svojih junakov, v osnovi oprtih na zgodovinska pričevanja, tudi v oddaljeno tujino izseljenih iz brezen rešenih Slovencev, jasno spoznava, da je »edina etika komunistov korist Partije, njen edini cilj pa totalitarna oblast«. Odločitev za domobranstvo je bila, izrečeno skozi usta enega izmed Rebulovih preizkušancev, »odločitev za Boga in za Evropo. Za Boga proti hudiču in za Evropo proti Aziji«. Kajti ko bi ne segli po puškah vaški stražarji, ki »jim je bila kolaboracija vsiljena od nasprotnikovega terorja«, bi bili namesto njih segli po njih kamni Dolenjske. Ena izmed njegovih junakinj začuti v domobranstvu celo »nekaj skrivnostnega, neko čudno uro božjo s priključkom v onstranskem«, in nasploh se za umetniškega preučevalca tega dogajanja slovenska tragedija »izmika čistemu zgodovinskemu izračunu« ter »nekako meji na področje skrivnostnega, da ne rečem eshatološkega«, in se tako zanj, podobno kot za Zorka Simčiča, spreminja v misterij zgodovine. V tovrstne pripovedi je Rebula vpletel tudi usodo Edvarda Kocbeka, ki mu je bil tako blizu, da je v njegovo podobo projiciral celo lastno ustvarjalnost, v podobo njegove žene pa svojo lastno ženo Zoro Tavčar, ki je vseskozi vneto spremljala, spodbujala in komentirala pisateljevo delo.

Kot poseben sinonimi za povojne trpine v Rebulovih delih iz predvojnih in povojnih časov slikovito in pretresljivo zaživijo tudi vrste Bogu in slovenstvu zvestih preganjanih ali nadziranih slovenskih duhovnikov. Te pisateljeve pogoste junake po nešteti podeželskih župniščih obiskujejo večni in vsepovsodni udbovci, že v antiki navzoči sodobni pripadniki tajnih služb, in v tem pogledu so kljubovalni Rebulovi svečeniki, ki v eni izmed knjig pričakajo tudi slovensko osamosvojitve, malone nadaljevalci Bevkovih Čedermacev in originalnih Pregljevih župnijskih prebivalcev. Pravi svetnik, na kakršnega je tolikokrat naletel med takimi anonimnimi in vidnimi Slovenci, pa je za pisatelja le pogumen človek, ki se nikdar ne vdaja preplahu.

V svoji težnji po izražanju večnega, transcendentalnega, in v hkratni usmerjenosti na specifično slovenske probleme, torej v razpetosti med univerzalno in izrecneje krajevno, pa je Alojz Rebula heterogen le na videz, saj daje vsemu enako večnosten smisel, tako bivanju vsega človeštva med nebom in zemljo kot trpkemu, a v lepoto potopljenemu življenju na miniaturnem, a za nas kozmičnem in specifičnem slovenskem otoku sredi sončne luči in mrzlih viharjev.

V svoji umetnosti je ustvaril estetsko prepričljivo sintezo globokih duhovnih izkušenj in z njimi prežetih dožemanj povsem stvarnega, vidnega, empiričnega sveta. Iz obojega je stkal značilno atmosfero za dogajanja, ki tudi krčevitost navdihuje z milino, baladnost z upanjem, temino nekdanjega antičnega ali današnjega zasavskega gozda pa presvetljuje z lučjo nebesne katedrale, v katere podnožju se med praprotjo in vejevjem ponuja skrivnost pisatelju nadvse ljubih, čudežno čez noč priraslih gob, v kateri je prav tako kot v oblakih na nebu vse življenje dojemal pravcati misterij. V taki sintezi je bil Alojz Rebula edinstven in v taki čutno-duhovni sugestivnosti, v nenehnem prehajanju od žive, čutno opojne konkretnosti k transcendentalnemu, je njegov največji ustvarjalni čar.

Pri svoji povezavi vidnega, otipljivega in duhovnega ni bil Rebula niti nabreklo baročen niti ne poznogotsko krčevit ali v besedju arhaiziran, kot je bil kdaj njegov predhodnik Ivan Pregelj, marveč prej apoliničen, klasično in ne arhaično antičen, ker mu je antika, ki jo je preučeval in vzljubil in so jo poznavalci v njegovem delu tudi že nazorno pojmovno »klasificirali, očitno prešla v meso in kri. Poprej je bil nekakšen neoplatonističen zgodnjerenesanci liriki in navzven celo tradicionalen pripovednik, nadaljevalec naših klasičnih realistov, ki pa je tudi v podobo sodobnega iščočega človeka vdihoval večnostne dimenzije, ki jih je črpal iz dožemanja bogoiskateljske preteklosti in plemenito vzvišene človeške narave, kakršno je razpoznaval že v

duhovni moči platonske antike; a je zanj zares odrešujočo luč vanjo vtisnilo šele krščanstvo.

S tem, ko je bil usmerjen v bistvo in središče, ki ga je dojemal v Absolutnem, se je Rebula idejno samozavestno odmaknil od prevladujočih sodobnih umetnostnih tokov, ki so se vse bolj vdano, kljubovalno ali resignirano spoprijemali z življenjskim nesmisлом in razsrediščenjem. A je s svojo upovedovalno močjo in estetsko očarljivostjo tudi za idejno nasprotujoče mu literarne presojevalce vedno ostajal umetniško relevanten, za svoje zveste bralce pa nepogrešljiv krepčalec duš in lepoti prešernovske domačije ter njenih cvetnih vrtov predan angelski vrtnar narodne zavesti. Zato ima za Slovence podoben pomen, kot so ga imeli naši največji kulturni predniki, ki so nas kultivirali in nam krepili identitetno samozavest; v vse bolj razkristjanjenem času in po ustalitvi že predvojne Vidmarjeve teze, da katoliški pisatelj zaradi vezanosti na dogme ne more biti ustvarjalno svoboden, je bil v tem vztrajanju malone edinstven in toliko bolj pogumen; pri tem pa nam je bogatil obzorja duha z miselno-ustvarjalnim duhovnim bogastvom v splošni zavesti vse bolj usihajočega antičnega izročila in jih razširjal z duhovnimi dimenzijami brezčasnosti, ki mu jih je posredovalo krščanstvo. Med našimi največjimi književnimi ustvarjalci, ki jih je z gorniško terminologijo imenoval »osemtisočake«, je na taki ustvarjalni poti poleg Prešerna in Župančiča ter Gregorčiča razpoznaval vsaj še Murna, Ketteja, Cankarja, Kosovela, Kocbeka in Balantiča, z jezikovno pristnostjo pa ga je spodbujal vsaj še Finžgar.

Očitno sta v Rebuli hkrati živela rojen umetnik in vse bolj tudi učinkovit vzgojitelj in oznanjevalec. A njegovemu oznanjevanju smiselnosti sveta je gotovo dajal temeljni pečat nadvse očarljivi zanj nezgrešljivi pesniški navdih, ki mu je izhodiščno realnost prestavljal v idealne, nadzemeljske sfere. Bil je popotnik na oceanu življenja, ki je bil prepričan, tako kot Kajetan Kovič v lapidarno zgoščeni pesmi

Južni otok, da cilj in smisel jè. Z istim pesnikom ga povezuje tudi strastno dojetje bujnosti narave, saj si je v mladeniškem dnevniškem zapisu ob misli na naravo, ko jo je nekoč gledal le skozi okno klasičnega seminarja, celo zaželel, da bi postal »vesela, neugnana žival v samoti izanskih gozdov«. In kot taka neugnana srna ali kot omamno žuboreč potok se po prizoriščih Rebulove očarljive literature poganja in valuje tudi njegov v žive podobe prehajajoč ustvarjalni jezik, ki pripoveduje in s spontano lahkoto vase zapleta tudi najtežje in najneverjetnejše življenjske zgodbe.

Temeljni zaznavni elementi take Rebulove zemeljsko-eterične ustvarjalne topografije so bili najbrž svetloba, zračni veter in rečna, oceanska in biblijska vodovja. Njegova zemlja je bila edensko privzdignjena in posvečena, pa naj se je raztezala po najbolj oddaljenih širjavah in puščavah, v antičnem rudniškem podzemlju, v čezoceanskih narodnih parkih z mogočnimi slapovi ter tolažilnih oazah, ali naj se je domačno zgoščala na ožarjeni jasi matičnega slovenstva, kjer se iz zelenja svetijo podeželske cerkvice in so kmečke domačije naše življenjske utrdbe, najtrdnjši domovi in naša ljuba zavetja, nad katerimi skozi zgodovinska vodovja večnosti nevidno veje univerzalni dih Svetega Duha.

Najbolj univerzalna so videti tista Rebulova dela, ki izhajajo iz duhovnih širjav svetovne zgodovine in v zajeme svojih razglabljanj, občutenj in dilematičnih disputov vpletajo tudi najgloblja filozofska oziroma bivanjska vprašanja. Za Slovence pa so še posebej dragocena tiste knjige, v katerih nam pisatelj iznajdljivo oznanja pomen znanih in anonimnih narodnih junakov in priznavalno razkriva njihovo veliko vlogo za ohranjanje in obujanje naše narodne zavesti, ki je po pisateljevem prepričanju nerazdružljiv in nepogrešljiv del človeške identitete. V tem pogledu je očitno, da pisatelja ni motilo, da je vrsta njegovih del ne glede na občečloveška vprašanja napisanih in v celoti ter s svojimi aluzijami doumljivih in vznemirljivih posebej, če že ne

samo za Slovence, ki iz njih spoznavamo svojo zgodovino in razbiramo izrecno svoje »interne« probleme, ampak je ta ustvarjalni impetus poprej občutil kot narodno dolžnost. Brezbrežne in brezčasne razsežnosti pa daje njegovemu kulturnemu zamahu že njegova zavest o živosti antike, ki diha iz njegovih romanov kot veličastno pričevanje o neuničljivi duhovni navzočnosti nepozabljene veličine nekdanjih časov.

Vse to Rebulovo pričevanje o večni živosti antike je dojeta skozi sugestijo pisateljevih avtentičnih, ustvarjalnih in ne filoloških razglabljanj ali pa je v romanih prikazano v čudovitih domišljijah sprehodih po grških tleh z njihovimi oljkami in templji, o kakršnih je bil med nami najbrž tako poetično zmožen pripovedovati le še Jože Kastelic. Rebula pa si jih je z otipljivo živostjo predstavljal, še preden jih je sploh lahko ugledal tudi s fizičnimi očmi. Tudi skozi Rebulovo časovno oddaljeno antiko pa v brezčasnih človeških značajih in njihovih usodah eminentno živi predvsem naš sodobni zgodovinski čas.

Kulturni zven antike s svojimi prerajaji in srednjeveškimi odmevi prežarja Rebulove junake, da postajajo, tako kot je postal sam pisatelj, presijani s spoznanji antičnih modrecev, vse od Sofoklove modrosti, da je največja skrivnost človek. A postajajo na teh osnovah prežeti z Rebulovim spoznanjem, da je najbolj etičen človek Kristus, ki ga je štel za »edino možno sidro na oceanu biti«. Zato pisateljevo ustvarjalnost prav toliko odločilno kot antične težnje po meri, harmoničnem ravnotežju, etiki in lepoti skupaj z že v antiki živimi misteriji zaznamujejo tudi vse tri temeljne krščanske kreposti: vera, upanje in ljubezen. Vse skupaj pa je lucidni umetnik prežarjal z ognjevitim čustvom in premišljeno umirjal ter pregledno usklajal s tehtnico svojega v jasnino usmerjenega, a tudi strastno prepričevalnega in briljantno ostrega razuma.

Hkrati antični in slovenski Rebula, ki si je antično izročilo odrešilno osmislil z blagovestjo krščanstva, se je z ustvarjalno mislijo postavil v humanistično vrsto danes vse redkejših ustvarjalcev, ki nam ljubeče razkrivajo bogastvo sveta, a pri tem neizpodbitno občutijo, da je to bogastvo v svojem večnem minevanju le odsev večnosti in utemeljeno onkraj materialnega izkustva; a kot beremo v eni izmed njegovih knjig, smo ljudje, ki v svojem nagonu po večnosti strmimo v zvezde, tudi fizično iz zvezdne snovi, torej iz zvezdnega prahu zemlje, v kateri je zajet naš spomin na kozmos.

Rebulovo ustvarjanje naše duhovne topografije, ki zajema vse kulturne značilnosti in posebnosti slovenstva, v nekaterih delih še posebno nazorno slovensko podobo nekdanjega Trsta, lahko vsaj pogled slovenskega umetnostnega zgodovinarja zazna malone celo kot nekakšno ustvarjalno dopolnitev našega zgodovinskega in umetnostnozgodovinskega kulturnega poslanstva.

Rebula se je namreč v še tako bežnih, a slikovito naglašanih in četudi le v prebliske zajetih prikazih našega kulturnega izročila globinsko usmeril prav v tisto duhovno, mistično razsežnost, ki je lahko zgodovinarju navržena le kot božji dar, saj naj bi šele ta njegovo delo osmislila do popolnosti in mu napolnila zgodovinski skelet z občutenjem življenjskega misterija, kakršno zna sugerirati le pisateljski talent; in prav tak talent je bil dan Alojzu Rebuli, tako kakor je bil v njegovih delih dan kakemu klasičnemu filologu »melanholičen zgodovinski navdih«.

Z vidika siceršnje večinske sočasne literature, odmaknjene od krščanstva in Rebuli danega zaupanja v nesmrtnost, je večnostno aktualni Rebula lahko za mnogokoga videti tudi bolj ali manj, če že ne povsem neaktualen. Njegova aktualnost se lahko oznanjevalcem absurda ali izenačevalcem umetnosti z levičarskim aktivizmom in zabavo lahko zazdi absurdna ali anahronistična, prav tako kakor

njegovo zaupanje v slovensko prihodnost, ki nam jo spričo naše majhnosti, stalne ogroženosti, nesamozavesti in samomorilnih instinktov globalisti, ki vidijo v slovenstvu oviro za svoj navidezni kozmopolitizem, napovedujejo celo kot neizbežno narodovo smrt. Ne glede na svoj življenjski nazor pa morajo kulturni premišljevalci ugotavljati, da se večno aktualno skrivnostno vprašanje smrti, kakršno razrešuje Rebula, filozofsko poraja od pamtiveka in da se neomajno zavzemanje za obstoj slovenskega jezika kaže kot neizpodbitna nujnost za ohranjanje našega narodnega obstoja.

Alojz Rebula je docela ne glede na prevladujoče sodobne trende ali propagirane literarne vzore s svojo slo po nesmrtnosti junaško zaupal v obstoj posmrtno večnosti in je z zaupanjem v zveličavnost njenega sijaja povečal tudi kulturno veličino svojega le številčno majhnega naroda. V tej luči je vse bolj neprizanesljivo, če že ne neizprosno, gledal tudi na literaturo, ki se ne zaveda teh bistvenih vprašanj. Zato se je sam vse bolj kot literata, ki se v svojih kulturniških ambicijah poti in trudi, počutil predvsem iskalca in oznanjevalca resnice. V svojem dnevniku je celo zapisal: »Skregan sem z literaturo, a brez literature sem bolan«. K branju in pisanju ga je gnal predvsem avtentično primaren, iz njegovega stika z Bogom, iz njegove sle po neskončnosti ter iz njegove ljubeče zavzetosti za slovenski narod porojen notranji ustvarjalni klic, ki ga je šele naredil velikega umetnika. Zato mu je pisanje pomenilo z večnostno lepoto presijano, zanj človeško nujno in predvsem etično življenjsko poslanstvo, ki se mu je predajal na zvočnih perutih slovenščine, s katero je bil ustvarjalno krščen kot z usojenim mu odsvitom Božje Besede. In v tem je njegova največja ustvarjalna in človeška dragocenost.

Milček Komelj